

ПОЕТИКА ЛІТЕРАТУР СВІТУ

УДК 398.2 (477)

Гончаренко О. М.

кандидат філологічних наук, доцент

КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет»

ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ КОЗАЦЬКИХ КАЗОК НАДДНІПРЯНЩИНИ

У статті вперше розглянуто художньо-образну структуру козацьких казок Наддніпрянщини. Визначено, що це є окремий жанровий різновид казкового епосу, який вирізняється поетичними засобами та сюжетно-тематичними особливостями функціонування.

Ключові слова: казка, козацька казка.

В статье впервые рассмотрена художественно-образная структура казачьих сказок Надднепрянщины. Определено, что это отдельная жаровая модификация эпоса, которая имеет особенные поэтические средства и сюжетно-тематические особенности функционирования.

Ключевые слова: сказка, казацкая сказка.

This article for the first time describes artistic and figurative structure of Cossack's fairy tales of the central and lower parts of the Dnipro banks. It is defined that it is a separate genre type of fairy-tale epos, which is distinguished by poetic means, plot and thematic peculiarities of its functioning.

Key words: fairy tale, Cossack's fairy tale.

Світлій пам'яті

**Лідії Францізни Дунаєвської
присвячую**

Історико-географічний регіон України – Наддніпрянщина (наз. ще «Подніпров'я», «Придніпров'я») пов'язаний зі становленням української козаччини, яка сприяла культурному відродженню української нації, визначила її морально-етичні, естетичні пріоритети у світі, вказала подальший шлях розвитку в цивілізаційному процесі. Пронизавши всі сфери українського життя, козаччина,

справила величезний вплив на формування специфічних рис традиційної побутової культури, у якій зафіксовані мораль, етика, звичаєве право, вірування нашого народу. У цьому плані значний інтерес становлять казки про козаків, що зафіксовані українськими та зарубіжними фольклористами упродовж XIX–XX ст.

І хоча пам'ятки української казкової прози привертали увагу багатьох дослідників (І. Срезневського, М. Костомарова, П. Куліша, І. Рудченка, П. Чубинського, М. Драгоманова, О. Котляревського, В. Гнатюка, І. Франка, О. Потебні, М. Грушевського, А. Кримського, І. Березовського, В. Проппа, Л. Дунаєвської, О. Брициної, Г. Довженок), але ще залишається чимало не з'ясованих аспектів. Серед яких – проблема вивчення художньо-образної структури козацьких казок, що генетично пов'язані з етнографічною територією Наддніпрянщини. Ця проблема заслуговує спеціального дослідження і є метою нашої публікації.

Козацькі казки Наддніпрянщини займають вагоме місце в історії українського казкознавства. Так, І. Котляревський, М. Максимович, І. Срезневський, П. Куліш, О. Бодяньський та інші започаткували записування та літературне опрацювання козацьких казок краю. У 60-х роках з'являються поодинокі публікації у виданнях: О. Афанасьєва-Чужбинського «Поїздка в Південну Росію» (Спб., 1861. – Ч. 1); І. Рудченка «Народні південно-руські казки» (К., 1869); М. Драгоманова «Малоруські народні перекази і оповідання» (К., 1876) та «Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст. з увагами М. Драгоманова» (Женева, 1885. – Ч. 1. – Розд. II); Б. Грінченка «Етнографічні матеріали, зібрані у Чернігівській та сусідній з нею губерніях» (Чернігів, 1887. – В. 2. – Т. 1) та «Із вуст народу. Малоруські оповідання, казки та інш.» (Чернігів, 1900); І. Манжури «Казки, прислів'я і таке інше записані в Катеринославській та Харківській губерніях І. І. Манжурою» та «Малоруські казки, прислів'я і повір'я, записані І. Манжурою» (Харків, 1894).

Публікації козацьких казок з'являються в польських виданнях О. Кольберга, С. Рокосовської. Та чи не найбільшого резонан-

су набула збірка «Козацькі казки та народні оповіді» (Лондон, 1894) англійського історика, фольклориста Роберта Нізбета Бейна. У передмові до збірки вчений зазначив, що ним здійснено переклад 27 українських народних казок, які становлять другий том праці П. Куліша «Записки Південної Русі» (Спб., 1857), і збірок І. Рудченка «Народні південноросійські казки» (К., 1869–1870), М. Драгоманова «Малоруські народні перекази і оповідання» (К., 1876). Р. Н. Бейн доводив, що українські народні казки зберегли чимало старофольклорних рис. Поряд з цим, він визнав новизну й оригінальність козацьких сюжетів, які є шедеврами народної творчості у світі.

З кінця XIX ст. публікації козацьких казок набувають більш поширеного вияву. Вони представлені у виданнях: П. Чубинського «Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край» (Спб., 1878. – Т. 2); Я. Новицького «Малоруські пісні переважно історичні, зібрані в Катеринославській губернії в 1874–1894 роках» (Харків, 1894), «Малоруські народні легенди, повір'я і оповідання» (Олександрівськ, 1904); М. Дикарів «Чорноморські народні казки й анекдоти» (Етнографічний збірник НТШ, 1896. – Т. 2); П. Мартиновича «Українські записи» (К., 1906); Д. Яворницького «Запорожжя в залишках старовини та переказах народу» (Спб., 1888), «По слідах запорожців» (Спб., 1898), «Український простолюди в його творчості. 1870–1939» (Архів ІМФЕ Ф. 8. – К. 2/3). Упорядники вказували, що творцями та носіями козацьких казок були запорожці або нащадки запорозьких козаків.

З середини XX ст. і донині козацькі казки Наддніпрянщини є провідними у виданнях: Г. Сухобруз, Ю. Юзвенка «Українські народні казки, легенди, анекдоти» (К., 1955); І. Березовського «Геройко-фантастичні казки» (К., 1984); Л. Дунаєвської «Українські народні казки» (К., 1992); Р. Лонтковської «Козак Мамарига. Українські народні казки» (Харків – Тернопіль, 2000); О. Виженко «Легенди та казки Хортиці» (Запоріжжя, 2000); О. Мельника, О. Степаненка «Історичний фольклор Криворіжжя» (Кривий Ріг, 2001); О. Волоевич «Історія України в казках та легендах» (Львів, 2004).

Козацькі казки склалися і передавалися од покоління до покоління як цілісна система творчого відображення козацьких звичаїв та побуту населення Наддніпрянщини. Їх виникнення було обумовлене суспільно-історичним явищем, таким як козаччина; попередніми художніми традиціями і жанрами; своєрідністю відображення дійсності та рівнем розвитку історичного мислення населення регіону. Стосовно жанрової специфіки козацькі казки Наддніпрянщини складають певну художню систему, що своєрідно поєднує риси, набуті упродовж тривалого історичного періоду, з елементами відносно новими, поява яких зумовлена потребами й особливостями сучасного функціонування.

Козацькі казки, що були виявлені нами на території Наддніпрянщини, є захоплюючими розповідями про фантастичні та героїчні події, пригоди козаків, які сприймаються і переживаються як реальні. Особливою їх ознакою є естетична функція та стала форма, яку жанр казки набув, як підтверджують спостереження, не пізніше XVI–XVII ст., коли українців у світі називали не інакше як козацьким народом, а козака визнавали за вільну людину, що боронить рідний народ, його права і свободи. Звितяжне слово «козак», як вважає сходовознавець С. Наливайко, споріднене з індоіранським *gosak*, що означає відважний, мужній, доблесний воїнець, відоме стародавнім індійцям та іранцям, скіфам і слов'янам ще з початку I тис. до н. е. На думку вченого, *«Ім'я Госак пісенно зафіксоване в боспорських написах із Сіндики, історичної Кімерії, країни сіндів – сувірів – кімерів, родичів українських сіверів (це одна Сіндика, інакша – Сіндська Скіфія, була в низів'ях Дніпра). Датується ім'я Госак початком III століття, тобто воно побутувало щонайменше за дванадцять віків до постання Запорозької Січі»* [Наливайко 2004: 89]. Якщо врахувати цей факт, можна лише припустити, що козацькі казки Наддніпрянщини належать до найдавніших витворів людства, оскільки цей жанр генетично пов'язаний з древніми формами оповіді, *«коли герой втрачає своє ім'я, а розповідь втрачає свій сакральний характер, міф і легенда пере-*

творюються в казку» [Пропп 1998: 227]. Ці оповіді не збереглися до наших часів у повному первісному вигляді, бо не були закріплені на письмі. І лише незначна їх кількість, що функціонує на території краю, пояснюються тим, що у післякозацьку добу казка як жанр українського фольклору вже майже перестала творитися. Для казкового зображення подій чи людей потрібне значне часове дистанціювання казкаря від цих подій або цих людей. Не маємо сумніву, що в теперішніх козацьких казках наявна давня основа, а форма в залежності від історичного минулого Наддніпрянщини з часом змінювалась і набула місцевого характеру. Тож маємо визнати, що казки козацькі є пізнішого походження, бо, як вважав Г. Гнатюк, *«в казках, де їх герої, приміром, п'ють горілку, чай або каву, курять люльки, грають у карти і т. д., хоч се – відповідно пізні винаходи»* [Гнатюк 1996: 204].

Сюжетно-тематичні обрії козацьких казок Наддніпрянщини дуже широкі. Вони охоплюють такі мотиви: право вільного вибору («Козак Мамарига», «Як козак з царем пообідав»); звичай козакування, козацького побратимства («Нещасний Данило», «Про Марусю – козацьку дочку», «Казка про Запорожця»); шанобливого ставлення до старших («Батько й три сини», «Казка про Запорожця»); своєрідного ставлення козака до родини, жінки, дітей («Козак Мамарига», «Казка про Запорожця», «Як запорожці висватали наймита»); про переваги фізичних і моральних якостей козака над чужоземцями («Як запорожці пішли із Січі до турка», «Подвиги Семена Палія», «Палій і Мазепа», «Цар Петро і Палій», «Запорожці за Дунаєм», «Про запорожців та царицю Катерину»); про моральні цінності козацького життя («Чоловік болтанський, богатир бусурманський»); мотив соціальної нерівності («Цар і Палій», «Нещасний Данило», «Як козак з царем пообідав», «Палій і Мазепа»); мотив зради («Хмельницький і Барабаш», «Палій і Мазепа»); мотив пияцтва і гультяйства («Казка про Запорожця»); мотив переваги козацького духу над смертю («Кошовий Сірко», «Козаки і Смерть»); мотив чумацтва («Казка про лисиць»). Етимологія назв

козацьких казок засвідчила, що зміст їх є суто національним. Найперше – це національна образна система козацьких казок Наддніпрянщини. Особливо важливим є образ козака – богатиря, лицаря, воїна, – що є втіленням народних уявлень про справедливість, волю, честь, красу. Моральні якості козака розкриваються через його поведінку. Він обов'язково є добротворцем, бо протистоїть антигерою – злотворцю. Подвиг козака (козаків) має героїко-патріотичний характер. У бою з ворогами козак виявляє розум, хоробрість, кмітливість і надприродні властивості. Його сила – неперевершена, бо йому допомагає рідна земля, віра в незламність народного духу. Ось чому козак у боротьбі завжди перемагає ворога.

Провідною темою козацьких казок є захист козаками своєї землі й виборювання ними прав і свобод для свого народу. У плані проблематики козацькі казки Наддніпрянщини співзвучні з загальноукраїнськими епічними традиціями народної прози. Домінує своєрідний підхід до komponування сюжету, у якому на першому плані – взаємини козака з персонажами, пошуки ним таких рішень, які б дозволили визнати його переможцем. У своїх помислах, вчинках і конкретних подвигах козаки постають як цілком завершені соціальні типи.

За сюжетно-композиційною будовою козацькі казки Наддніпрянщини є чотирьох видів: героїко-історичними, казками легендарного характеру, соціально-побутовими й алегоричними казками.

Козацькі казки героїко-історичного змісту генетично пов'язані з пережитими уявленнями людини і формами соціального життя, з первісним світосприйняттям, про що свідчать метаморфози. Сюжет цих казок надзвичайно динамічний, оскільки образ героя-козака подається завжди в дії. Своєрідною постає і композиція казки. Так, в експозиції повідомляється про місце (степ) і час подій (козацький період). Зав'язка оповіді є традиційною: виконати певне завдання (вшанувати померлого батька, зрубати дуб, виконати військовий обов'язок, дійти до царівни, відвоювати царство). Розвиток дії завжди залежить від головного героя-козака, який виру-

шає в подорож на «чужу землю», що сприймається як потойбічний світ. На своєму шляху він зустрічає побратимів – товаришів, а також чарівних істот, від яких отримує магічних помічників і поради на майбутнє. Козакові доводиться долати труднощі та проходити випробування. І в цьому йому допомагають речі-помічники, що мають чарівну силу. Це і становить основу героїчних подій, які розгортаються в казці. Кульмінацією козацької казки є героїзм козака або козачки, завдяки зв'язці якого (якої) відбувається боротьба між добром та злом. Як правило, козак наділений надзвичайною силою, здібностями, винахідливістю, які допомагають йому подолати всі випробування на шляху до мети. Інколи козакові доводиться відстоювати свою перемогу ще раз. Тому кульмінаційним моментом може бути смерть козака та його оживлення живою водою. У розв'язці казки – козак перемагає ворога (чужоземця), отримує царство і наречену, з якою вони «купили собі хату в тім селі, завелись хазяйством та й живуть і хліб жують». Композиція базується на традиційно усталених формулах, за допомогою яких побудована козацька казка. Її складники тісно пов'язані між собою. Так, до ініціальних формул належать хронологічні, якими окреслюється часова ознака поданих подій, зачини на зразок: «Був собі нещасний Данило...», «Жив-був собі мужичок убогий», «Жила собі вдова і був у неї син»; а також топографічні, що вказують на місце події: «В одному селі жив один козак». Своєрідним обрамленням казки є ініціальні та фінальні формули. За своєю функціональністю фінальні формули вказують на події, описані в козацьких казках: «На том основанні і царствує козак»; причетність оповідача до подій, очевидцем яких він є: «Я в нього був, а це до вас прийшов і цю казочку розказав». Важливу роль у казці для зображення козаків відіграють сталі елементи в середині оповіді. До них належать описові формули персонажів та предметів. Це може бути змалювання зовнішності: «А вона молода, ставна та з себе гарна...»; при характеристиці фантастичних якостей предметів-помічників: «Коли це прибігає до його три коні – такі гарні!», «Оце у

нас кінь, та торба волосяна, така, що дає їсти та пити, та чоботи такі, що поверх води ходять. Оце тільки у нас і батьківщини». Важливе місце в казці відведене медіальним формулам – описам дій: «Як узяв козак ходити, ходив собі годів десяток. Ходив і убрався собі у ліс»; «Козак спить, а ведмідь у дубові стримить»; «Де вже він не ходив, де не служив, – все, що не зробить, так як за водою і піде»; «Сідла його тугенько, сіда на нього ладненько, сюди-туди обертається, козацького ума набирається». При використанні цих формул в оповіді вживаються такі слова: тут, от («тут де узявся стіл», «от як плигнув, – до половини терема», «от дивиться цар, що Данило, що не зробить, то краще того не буде»). Посилює динамізм оповіді триразове використання таких формул: «Іде він день, іде і другий... Іде третій день»; а уповільнює: «Стояв він, стояв, ждав-ждав». Чітку композиційну будову казки надають монологічні формули – вислови: «Я єсть, – каже, – козак Мамарига; служив у багачів двадцять п'ять літ і не заслужив ні вола, ні коня, ні доброго слова. І царю двадцять п'ять літ служив і не заслужив ні вола, ні коня, ні доброго слова. Прийшов собі до дому та й пішов куди Бог дасть»; діалогічні формули-вислови: «А що, Іване? Чи ти прийшов по волі, чи по неволі?» – «Добрий козак усе по волі ходить». «А що, Іване, прийшов битися, чи миритися?» – «Де вже миритися? Битися з тобою, Змієм проклятим...» Ці формули тісно пов'язані з системою тропів, що найвиразніше представлені в цьому жанрі. Так, означення вживаються в ролі епітетів і мають описовий характер: чужа земля, дикі степи, дике поле, славні богатирі, козацька зброя, вільний козак, вороний кінь. Метафори виконують роль розгорнутих дій, вчинків козака (у казці «Батько й три сини» є образ найменшого брата, який «поліз у ліве вухо, а в праве виліз та зробився таким козаком, що й не придумати!»). Частою в казковій оповіді про козаків є метонімія, у формі якої постають кінська, ведмежа, пташина голови; волосинка, пір'їна тощо. Інколи зустрічаються паралелізми («піду по світах, бо в запічку сидить та цвіркунів слухать надокучило»), анафори й епіфори. Гіпербола викорис-

товується лише при зображенні головних персонажів, зокрема героя-козака. Найчастіше перебільшуються індивідуальні риси та якості козака і його побратимів («Розмахнув він свій кулак, та як бухнув у плечі крайнього, так три чоловіка у землю ввігнав, так вони і вгрузли, а чотири зверху лежать»; богатири б'ються з 6, 9, 12 богатирями та рубають 6, 9, 12 звірів). Також перебільшуються можливості злоторців («змій той летить, аж земля двигить, звірі в ліс ховаються, а дрібне птаство за море втікає»). Драматизм оповіді посилюють гіперболічні картини, при яких застосовується прийом антитези (герой-козак «та з коня скочив, сокиру з-за пояса витяг і махнув змія по голові – так одна голова й покотилась, потім по другій – і друга спала»). На долю козака впливають персоналізовані дерева, предмети, птахи, які антропологізуються (людських рис набувають кінь, голуби, селезень). Так, у казці «Про Марусю – козацьку дочку» два голуби, коли викрадають Марусю, співають: «Жила – була в діда // Дочка Марусенька, // Бурку-ку! // Прилетіло к ній // Два голубоньки, // Бурку-ку! // Взяли її з постілля, // Бурку-ку! // Несуть її через море, // Бурку-ку!» Для підсилення емоційної напруги в казках про козаків використовується ретардація (козак «за обротьку смикає коня, а кінь потихеньку шкандибає», і це відбувається у вирішальний момент, коли йому слід протистояти змію). Уповільнення дії досягається через триразові повтори («...сила моя от у цих рукавицях... Сила моя... в оних от чоботях... Сила моя... в цьому орудю та на мені сорочка така, що мені ніщо не візьме»). Як у цьому випадку, долучається прийом градації, що підвищує емоційно-сміслову значимість оповіді, яка увиразнює психологічні ознаки героя. Важливими елементами художньо-образної структури козацьких казок героїчного характеру є метаморфоза, яка виконує статичну роль (Маруся перетворюється в голубку); а метасихоза виконує динамічну роль (Данило перетворюється в коня, у дерево вишні, селезня). У козацьких казках найчастіше зустрічаються символічні числа 3, 6, 9, 12, 40 та кольори – срібний, золотий, а також елементи результату дії залять («Тоді я

до свекра, свекрухи і до чоловіка заговорю, як оцей перстень побачу»), магичні формули, що фіксують певні ритуали (спалення волосинки: «Тоді сам вийшов у поле, запалив волосинку, тоді прибігас до його сивий кінь...»); перенесення персня з руки на руку: «Найменший брат узяв у неї перстень, поцілував її та й поїхав назад... Дурень розв'язав палець, а перстень так і осіяв хату»). Про давність козацьких казок свідчить той факт, що в них зафіксований мотив заборон, пов'язаних з язичницькою системою табу (у казці «Нещасний Данило» представник потойбічного світу наказує козакові, коли він одіб'є чужоземне царство й одружиться на царівні, «то жінці до семи год правди не кажи»). Порушення табу в казці призводить до негативних наслідків (зрадлива дружина викрадає в козака чарівні рукавиці, чоботи, зброю). На рівні структури та художньо-поетичних засобів козацькі казки героїко-історичного характеру перегукуються із кумулятивними казками. За законами кумуляції представлені ланцюгові зустрічі козака з представниками потойбічного світу. Це надає казкам ритмічності, насиченості їх діями та діалогами персонажів, які підпорядковані стрімкому розвитку подій, у центрі яких перебуває козак. Козацькі казки героїко-історичного характеру, ввібравши в себе елементи давніх і сучасних їм фольклорних різновидів, представили систему козацьких компонентів на рівні тематики, мотивів, художньо-образної структури. Поряд з цим, вони засвідчили наповнення їх язичницькими культовими елементами, відлунням прадавніх вірувань, уявлень і традицій козаків, а також представили погляди козаків на життя, мораль та взаємостосунки.

У козацьких казках Наддніпрянщини, як і в казках інших східнослов'янських народів, фантастичне начало органічно поєднується з історичним елементом, що притаманне билинам, героїчним переказам, історичним легендам. Вони побудовані на основі традицій богатирського епосу, що інтенсивно розвивався в період княжої доби. Так, козаки наділені надприродними здібностями, уособлюють тип богатиря – відважного захисника рідної землі. В

одну мить вони є багатирями і героями, і чаклунами-характерниками. До найпоширеніших належить цикл казок легендарного характеру про багатирське походження запорожців Богдана Хмельницького, Івана Сірка, Семена Палія, Івана Мазепу, їх боротьбу за волю рідної батьківщини: «Походження і доля запорожців», «Козаки-чорногори», «Хмельницький і Барабаш», «Семен Палій», «Казки про Палія і Мазепу», «Кошовий Сірко». Традиційний прийом характеризування козака через протиставлення зустрічається частіше в цих казках, ніж у легендах. Отже, згідно з українською національною традицією козацькі багатирі наділені сакральними фізичними та психічними якостями. На тлі цієї традиції виникали твори про героїв Запорозької Січі. Вони поступово витісняли схематизм образу, що був характерний для казки як жанру, і набували нових соціальних рис, котрі сприймаються оповідачем як достовірний факт. І хоча ці казки зберегли залишки тотемізму (походження Палія од кобилячої голови, перетворення Сірка в хорта, а також можливості характерників, які знають таємниці природи, розуміють мову звірів і птахів), вони за способом відображення дійсності визначають загальну картину козацького руху, а за відсутністю розвиненого сюжету – наближені до легенд.

Отже, козацькі казки легендарного характеру мають проміжне становище між героїко-фантастичними казками й оповідями – спогадами, легендами, переказами про запорожців.

У козацьких казках легендарного характеру відсутні чудодійні помічники та предмети, а герой розраховує в боротьбі з ворогом лише на свої розум, силу, вдачу. Головними атрибутами козака є зброя і бойовий кінь. Поетична вигадка в цих казках несе в собі дивовижну силу художнього узагальнення, яка відбувається за рахунок змішування сюжетів і мотивів.

За часом виникнення козацькі казки на соціально-побутову тематику («Як козак з царем пообідав», «Про запорожців та царицю Катерину», «Козаки і Смерть», «Мара», «Казка про Запорозжця») є пізнішого походження, оскільки в них розкрито соціальні основи

образу демократичного героя-козака та яскраво виявлені реалістичні картини дійсності, характерні для казки-новели. За відсутністю міфологічних персонажів ці казки по-особливому виражають уявлення козаків про побутові умови, у яких вони знаходяться. Такі казки викликають у слухачів роздуми про козацькі права й обов'язки, а також викликають сміх і служать для розваг.

Для козацьких казок алегоричного змісту («Казка про лисиць» та інші) характерні образи тварин з найтиповішими рисами, які переходять у байкові і мають повчальний характер. Їх специфічна структура є простою й охоплює декілька побутових епізодів. Важливу роль при цьому виконує конфлікт – зіткнення двох протилежних за характером і вдачею персонажів, серед яких один обов'язково є козаком. Ці казки відзначаються пластичністю і динамічністю образів, своєрідним місцевим колоритом.

Між іншим, казка як жанр фольклору висвітлює фантазію народу, а тому функціональна палітра козацьких казок Наддніпрянщини є надзвичайно багатою, оскільки їх естетичні функції доповнюються пізнавальними, морально-етичними, соціально-виховними, розважальними якостями. І хоча козацькі казки мають багато спільного з казками інших народів, але на тлі світових мотивів вони вирізняються національною індивідуальністю, рисами характеру, духовною культурою, котра витворювалась залежно від способу діяльності українців на території Наддніпрянщини, її природного оточення, суспільного устрою, історичних подій. Їх національна особливість проявилась у відображенні козацького способу життя, його побуту, традицій, а також в індивідуальних рисах оповідача – козака або його нащадка.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Гнатюк 1996 – Гнатюк В. Передмова до збірки народних казок «Баронський син в Америці» // Гнатюк В. М. Вибрані статті про народну творчість. – К., 1966. – 245 с.
- Наливайко 2004 – Наливайко С. Індодарійські таємниці України / С. Наливайко. – К., 2004. – 447 с.
- Пропп 1998 – Пропп В. Поетика фольклора / В. Пропп. – М., 1998. – 352 с.